

Omkring dagliglivet på Gården under Sandet

Af Joel Berglund

Udsigt over sletten ved Gården under Sandet. Den røde markering angiver udgravningsstedet. Arkæologernes lejr ses på den anden side af den lille bugt. Foto: Joel Berglund.

Indledning

En af de største arkæologiske udgravninger i Grønland i nyere tid fandt sted i perioden fra 1991 til 1996. Det drejede sig om et norrønt bygningskompleks beliggende på en højslette få kilometer fra indlandsisens udløber ved den inderste forgrening af Ameralik fjorden. Stedet har ikke noget præcist navn på kortet, men kan lokaliseres mellem den

kendte Austmannadal og søen Kangerluarsunguup Tasersua, der danner vandmagasinet til vandkraftværket i Bukse-

Joel Berglund, født 1938 i København, er mag. art. i forhist. arkæologi fra Københavns Universitet og har arbejdet med grønlandsk arkæologi siden 1970. Fra 1981 til 1991 leder af Julianehåb Museum, hvorefter museumsinspektør ved Grønlands Nationalmuseum & Arkiv og souschef fra 1999.

fjorden. Den største del af sletten udgøres af en veritabel ørken, der gennemstrømmes af flere meandrende vandløb og indrammes af lave fjelde. Omkring randen af sletten ses mindre, flade strækninger, som, specielt på den nordlige side, er under konstant nedbrydning af elvløbenes eroderende virksomhed. Netop denne erosion var årsagen til, at resterne af en norrøn bygning blev opdaget i 1990. Det var 2 rensdyrjægere, der under jagt i området havde iagttaget større stykker tømmer, der stak ud af en elvbrink, og da de så nærmere efter, var tømmeret forarbejdet. De anmeldte fundet til Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, der efter en kort besigtigelse af stedet kunne konstatere, at der efter al sandsynlighed var tale om bygningstømmer fra en norrøn bygning. Da disse bygningsrester lå begravet under flere meter sand, var det naturligt, at lokaliteten fik navnet »Gården under Sandet«.

Gus, som navnet forkortedes til, blev herefter genstand for intensive arkæologiske undersøgelser gennem 6 år med deltagelse af arkæologer og andre fagfolk fra Danmark, England, Island, Grønland og Canada samt studenter fra Ilisimatusarfik (Grønlands Universitet) og medhjælpere fra Nuuk Kommunes beskæftigelsesprojekt. Der blev gravet hvert år fra midten af juni til midten af juli med en styrke på ca. 15 personer, hvilket betød at der i perioden rejste sig en hel teltby på sletten. Det hører med at berette, at al transport til og fra stedet måtte ske med helikopter, hvilket i høj grad fordyrede projektet, der i al væsentlighed blev fondsfinansieret. Ud-

gravningen var frem til 1994 et projekt under Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, men fra 1995 blev det til et selvstændigt modul i forskningsrådsprojektet »Menneske, Kultur og Miljø i Fortidens Grønland«.

Udgravningen gjorde det klart, at stedet havde været beboet fra omkring midten af 1000 årene til 1300-tallet med en kortere afbrydelse. Den ældste fase var et langhus, der senere brændte ned, og netop disse erkendbare strukturer har dannet grundlaget for den rekonstruktion af en 1000-tals bygning, der blev rejst i Qassiarssuk/Brattahlid i 2000. Frem til 1300-årene udvikledes et boligkompleks, der var under konstant ændring og ombygning. Da gården blev forladt, sandede den efterhånden til som følge af oversvømmelse forårsaget af processer i indlandsisen. Den forsvandt under aflejringerne til den dukkede frem af sandet en forårsdag i 1990.

Efter at vandet havde trukket sig tilbage udvikledes der permafrost i de nederste lag, hvilket vil sige kulturlagene. Det var en velsignelse i forklædning, idet frosten på den ene side var et tidsmæssigt problem med hensyn til optøning, men på den anden side bevarede den i stor udstrækning organisk materiale som træ og ben.

De mange data fra undersøgelsen er nu under bearbejdelse, og vil i løbet af de næste år blive publiceret i Meddelelser om Grønland.

I det følgende vil der ikke blive taget hensyn til specifikke tidshorisonter, men forsøgt givet et indtryk af dagliglivet ud fra fundene fra komplekset som helhed, og formentlig har der heller ikke

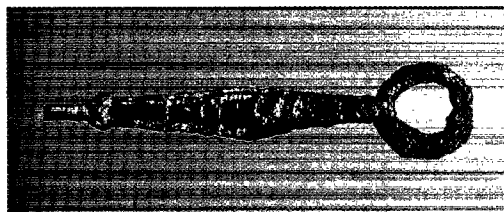
Flere af gårdens rum ses her afdækket. Murforløbene er ofte kronet med stenrækker, og i enkelte mure ses en opbygning med skiftevis tørv og sten. Forrest i billedet ses en brølægning i et rum bestemt som stald. Rummene er orienteret på tværs af huskroppens længdeakse, men desværre er bygningens front, der vendte ud mod sletten, eroderet bort af elven. Foto: Joel Berglund.

været den store forskel under tidens gang.

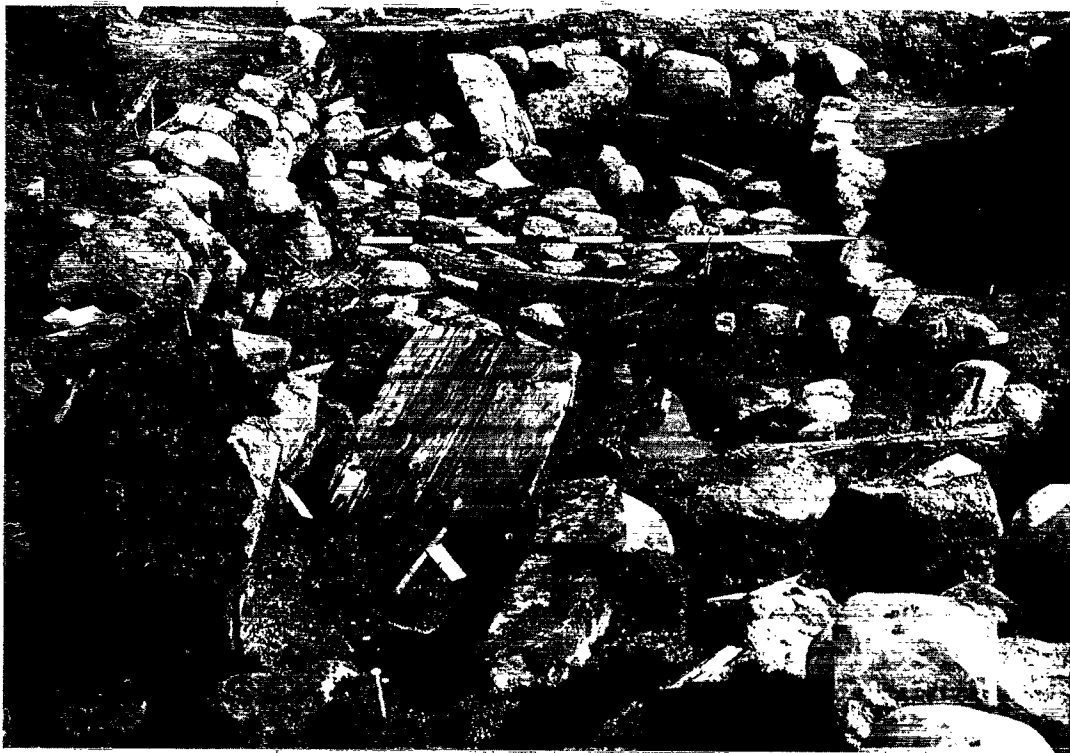
Bygningerne

Den fysiske ramme om det daglige liv var gården som bygning, med rum, vægge, gange og døre der skabte det specielle forhold mellem funktion og social mening i bygningen. Gården under Sandet er ikke bare een gård, men faktisk flere begyndende med den ældste anlagt i begyndelsen af 1000-tallet, som brændte kort efter. Noget senere opføres en ny bygning, og dermed begynder en udvikling der fører frem til

den centraliserede gård, hvis sidste tid synes at ligge i 1300-tallet. Bygningen som objekt er spændende i sig selv som arkitektur, ikke mindst fordi den måde man organiserede rum og plads i bygningen i virkeligheden drejede sig om,

Syttent centimeter lang nøgle af jern med spiralomløbende messingtråd mellem kam og øje. Foto: Erik Holm.

Rum 5 der måler 2,2 x 4,4 meter, var et af de fundrigeste og er tolket som et opholdsrum. I forgrunden ses døren liggende i gangen, der førte frem til rummet. Muren til højre er skredet ind, medens den modsatte stadig er på plads. Bagst ses en senere anlagt døråbning, og til højre herfor lå et ildsted. Vandpytterne i forgrunden er fra den optøede permafrost. Foto: Joel Berglund.

hvorledes man organiserede og opfattede relationerne mellem menneskene og mellem mennesker og dyr. Den arkæologiske undersøgelse gav et billede af en bygningsmasse, der over tid ændrede sig eksternt og internt næsten som en organisk størrelse. Rum konverteredes til anden funktion, øgedes eller mindskedes, dele af bygningen saneredes og materialet anvendtes i vægge og mure andetsteds. Vores billede kunne heller ikke gøres komplet, da hele fronten af bygningen allerede var bortroderet, da vi begyndte undersøgelsen, men trods dét blev der erkendt mindst 8

byggefaser og mere end 63 rum fordelt over hele funktionsperioden. Byggematerialet var tørv og sten foruden træ, der på grund af huller fra pæleorme ofte kunne bestemmes som drivtømmer.

Rum og benyttelse

Fra andre udgravninger og sammenligninger med islandske forhold har vi en idé om, hvorledes man disponerede rum i forhold til behov og aktivitet. På Gården under Sandet lå de rumlige grænser ikke fast, de kunne udvides, formindskes eller skifte status, som vi kunne iagttage gennem hele komplek-

sets levetid. Imidlertid har det været muligt at definere rum, som på et tidspunkt har været udlagt som stalde, opholdsrum, vævestue og fadebur, men naturligvis har der også været andre som f.eks. køkken, soverum eller diverse magasineringsrum, som ikke har kunnet identificeres arkæologisk.

Rum har en bestemmelse, som giver sig udtryk i »det-der-er-i-dem«. Et opholdsrum f.eks. må have møbler af en art, men noget sådant er ikke konstateret. Fra en nabogård i Austmannadalen kendes imidlertid en seng. Den er kun 96 cm lang, ikke særligt meget efter vore standarder, og det antyder at sovestillingen var anderledes end den, der anbefales i dag. På Gården under Sandet blev der fundet ryghvirvler fra hvaler, der har været brugt som skamler og arbejdsunderlag, andre muligheder for at sidde har været jordbænke med et isolerende underlag. Fund af nøgler og låse peger indirekte på kister, der kan have været brugt til at sidde på og selvfølgelig til at forvare ting i. Herved fremkommer det naturlige spørgsmål om hvem, der havde nøglerne, hvad der var så værdifuldt, at det skulle låses ned og for hvem der skulle låses. Der var naturligvis nogen som ejede gården og bestemte, men med fund af nøgler og låse fremgår en klar indikation på sociale forskelle blandt folkene på gården.

Den almindelige varmekilde i komplekset var ildsteder anbragt op mod en væg og opbygget med et brændkammer som en kasse af kantstillede sten, og den foretrukne placering synes at have været lige indenfor en døråbning. Rundt om i komplekset var der spor efter ned-

Det viste ildsted er anlagt i hjørnet af et rum. Det har et brandkammer, der måler 30 x 50 centimeter, og over askelaget blev der fundet små stykker trækul, der synes at stamme fra ris og kviste. Foto: Joel Berglund.

lagte ildsteder, hvad der kan føre hen til at opfatte ildstederne som et stykke flytbart inventar mere end som en del af den overordnede arkitektur. I ét tilfælde blev der fundet spor af et nedlagt ildsted med 3 indfyringer, hvilket ikke var helt ukendt og antyder madlavning og dermed køkken. Brændsel kan foruden træ f.eks. have været tørv, spæk eller tørrede dyreekskrementer. Der er intet der tyder på arrangementer med skorstene, og røgudtræk skete sandsynligvis gennem åbninger i taget. Det er værd at bemærke, at mere end 80% af varmen forsvinder med røgen i åbne ildsteder uden andet varmemagasin end de få sten omkring brandkammeret. Nutidige målinger har vist vintertemperaturer på omkring minus 50 grader i området, og meget højere har den næppe været i middelalderen. Det kan ikke have været nok med strålevarmen fra ildstederne. Der må have været andre muligheder for at akkumulere varme. Der kan tænkes lav lofthøjde, små rum, kropsvarme fra dyrene, der er endog foreslået varme

Under en sammensunken mur lå et komplet og velbevaret skelet af en ged. Foto: Joel Berglund.

fra gæringsprocesser i affald. Det må også tilføjes, at adgang til brænde ikke var ubegrænset. Til at tænde ild brugte man et fyrtøj bestående af flint, ildstål og let antændeligt materiale.

Belysningen i de mørke rum inderst i komplekset skete med små og groft tilskåret spæklamper af fedtsten. De er fundet flere steder bl.a. i staldrum, hvor der ikke var mulighed for noget flakkende skær fra et ildsted. Man kunne bære dem i hænderne gennem de mørke gange og stille dem fra sig. Mere kortvarige lyskilder har nok været træspåner, som det kendes fra andre steder i middelalderen. Selv midt på dagen må der have været et behov for belysning de steder, hvor dagslyset ikke har kunnet skinne ind gennem åbninger i huset.

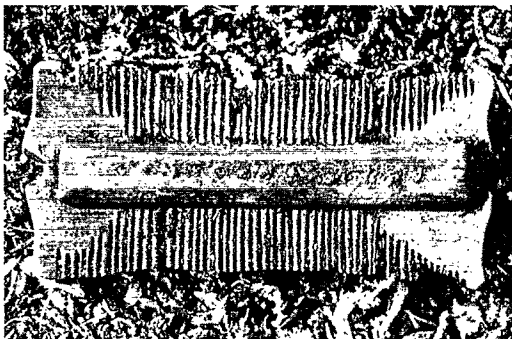
Dyr og stalde

Grundlaget for eksistensen var husdyrene, og på Gården under Sandet ved vi, at man har holdt får, geder, køer, heste og hund. Knoglefundene synes at pege i retning af, at køddiæten kom fra jagtvildt som sæler og rener, medens husdyrene åbenbart blev holdt for at producere mælk og uld. Husdyrholdet må også ses som en væsentlig del af den norrøne identitet, som man værnede om. Dyrene gik på friland om sommeren, enten for sig selv eller med hyrde, og stod opstaldede om vinteren. Det var af altoverskyggende betydning at have foder nok til at bjærge dyrene gennem den svære vinterperiode indtil de kunne slippes løs på snefrit område sent på foråret. Efterhånden som vinteren

gik og foderet blev ringere og ringere holdt de op med at give mælk, og en del stod vel ikke vinteren igennem. Staldene på Gården under Sandet varierer i størrelse, størst er den antagelig ældste, der er opbygget med stenspikning og båsedskillelse. Mindre stalde har rummet får og geder, der stod tøjrede ved væggen og andre igen blev måske brugt til adskillelse af væddere og bukke fra får og geder samt til at holde malkedyr og lam for sig. Det indsamlede foder var hø, løv, grene og måske som i dag med et tilskud af tang og den lille laksefisk ammassat. Blandt fundene er der en del af en segl, der peger på indsamling af foder.

Hygiejne

Bygningskomplekset var et kulturlandskab beboet af levende væsener på forskellige niveauer. Øverst stod mennesker og husdyr, men på et lavere niveau fandtes mus og en frodig mikrofauna begunstiget af indemiljøet, mørke, mængder af affald fra dyr og mennesker samt ikke mindst de utallige muligheder

Dobbeltraded kam af grønlandsk type med ens sæt tænder på hver side af midterskinnen. 7,5 x 3,5 cm.
Foto: Joel Berglund.

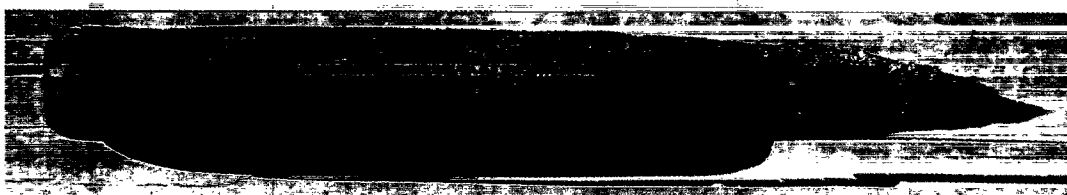

Enkeltraded kam dekoreret med gruber og stregmønster. 11 x 3,5 cm.

for trivsel i tørrevægge, under brædder på jordgulvet, bag bræddebeklædning, i sengetøj m.m. Det synes at have været sådan, at man smed sit måltidsaffald ned på gulvet, og når der blev for meget, lagde man planker hen over for at lette færdslen inde i huset. Analysen af de forskellige arter af parasitter er endnu ikke afsluttet, men der er identificeret lus samt parasitter der kun trives på husdyr. Intet under at kamme var en af de genstandsgrupper der var hyppigst repræsenteret. Der må have været en for vore sarte næser ubeskrivelig stank inde i komplekset. Når solen under udgravningen tøede de permafrosne lag op, blev der samtidig frigjort en stank af ammoniak, der næsten fik udgravernes øjne til at løbe i vand, men menneskene på Gården under Sandet har levet med forskellige grader af denne stank. Dog vil det være uretfærdigt at frakende de norrøne bønder enhver sans for hygiejne. Vi kender veritable saunaer fra flere udgravninger såvel i Øster- som Vesterbygden, og måske har Gården under Sandet også haft en, der nu er bortroderet af elven.

Mad og husgeråd

Den faste rutine året rundt var naturligvis madlavning, og fra fundene ved vi,

Kniv med skaft af rensdyrtak og blad af jern. 15 cm lang. Foto: Joel Berglund.

at køddiæten fortrinsvis kom fra sæler og rener. Desuden har man fremstillet forskellige former for syrnede mælkeprodukter. Vi har fundet omrids af store trætønder, der har indeholdt disse produkter både til dagligt brug og til forråd. Metoderne man kendte til at konservere madvarer var at syrne mælkeprodukter samt salte og tørre kød. Vi fandt meget få fiskeknogler, men det er usandsynligt, at man ikke også har benyttet sig af de rige fiskevande, der var adgang til.

Husgerådet bestod af større og mindre kar, der kunne være fremstillet af fedtsten eller bødkekret af træstave. Desuden større træsleve, mindre skeer skåret af træ eller lavet af varmepresset horn. Man har brugt træplader eller brikker til at spise på og skåret med knive skæftet i træ eller ben. En del af disse redskaber er forsynet med ejermærke, og det kan være ganske jævne sager, men er det interessant at spørge hvorfor noget havde ejermærke og andet ikke. Hvem havde et mærke? Sammenholdt med hvad der før blev sagt om låse og nøgler, kan man måske se endnu en indikation på sociale forskelle. Bomærket havde i middelalderen en juridisk værd, som det ikke tilkom alle at eje; man skulle besidde noget af en vis størrelsesorden. Yderligere interessant

ved et af bomærkerne var, at det havde en parallel på en nabogård i Austmannadalen, og man kan måske forsigtigt ane et slægtsskabsforhold.

Arbejde, børn, åndeligt liv og leg

Fordelingen af arbejdet i en mandlig og en kvindelig side, hvor kvinden stod for hus, føde og produktion af tekstiler og manden for arbejde udendørs samt fremstilling af redskaber er noget vel skematisk men holder nok i det store hele. Det kan man kalde den horizontale gruppering, men indenfor denne findes også en vertikal fordeling, der omfatter social status, kønsmæssige og familiemæssige forhold. Det fortæller fundene ikke så meget om, men det gør de islandske kilder som vi så ofte griber

Tyndvægget hankekar fremstillet af fedtsten; der blev kun fundet få fedtstenskår af denne fine kvalitet.

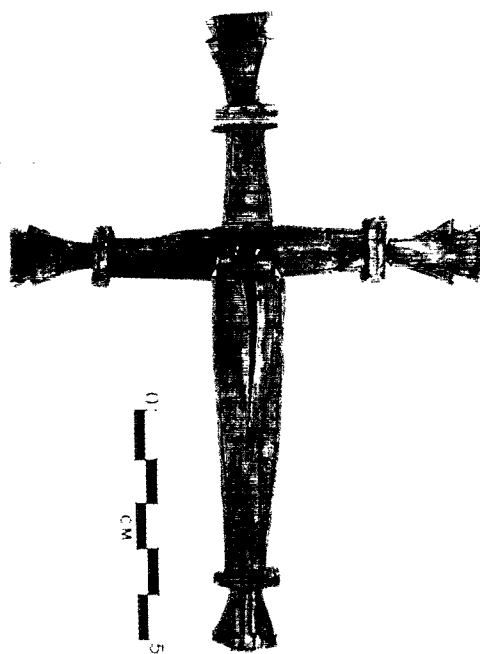
Foto: Joel Berglund.

til, og der er ingen grund til at tro, at forholdene har været så meget anderledes i Grønland.

En vigtig side af dagliglivet var produktionen af klæde, af det vadmal som så ofte nævnes i sagalitteraturen. Spor af denne produktion var så at sige tilstede over hele huskomplekset. Det drejer sig om redskaber til at spinde med som tene og tenvægte, redskaber til at vinde garn på og ikke mindst væbevægte samt utallige stumper af tekstil. Dog var der et rum, hvor tætheden af disse fund var størst. Der blev her fundet mere end 90 væbevægte og desuden resterne af en opretstående væv. Det var vævestuen,

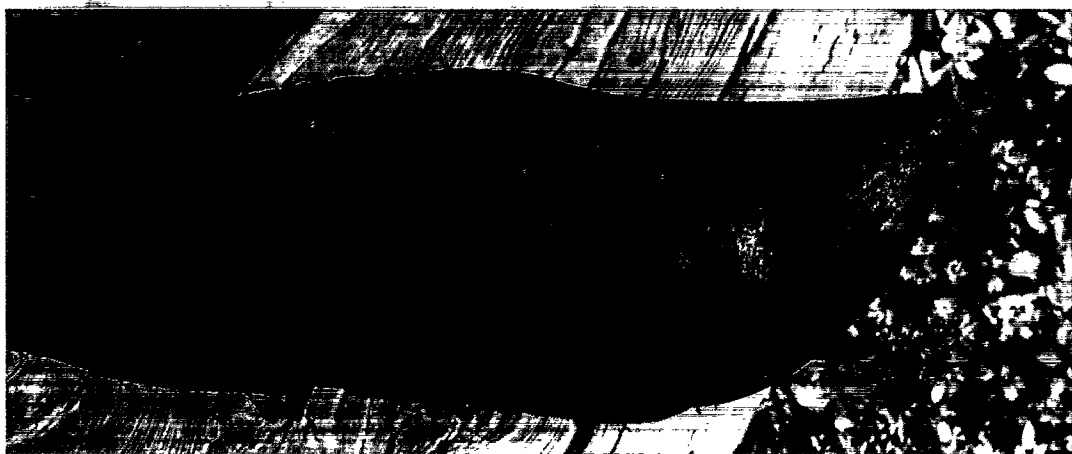
Spade fremstillet af hvalben med indridset ejermærke af form som et kors med en oval på den nedre del af stammen. Korset indgår ofte som en del i ejermærker og må ses dels som en beskyttelse mod onde kræfter, og dels at det var vigtigt at angive sit kristne tilhørsforhold. 17 cm. Foto: Joel Berglund.

Fint tilskåret andagtskors af træ ca. 15 x 11 centimeter med konturlinier og trapezformede afslutninger på arm og stamme fundet i rum 5. Foto: Erik Holm.

hvor gårdens produktion af klæde fandt sted. Her spandt og vævede gårdens kvinder de længder vadmal, man måtte have til eget brug og ikke mindst til handel, hvor dette produkt havde en høj værdi.

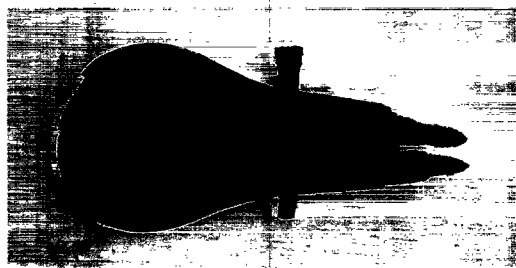
Alle redskaber af træ og fedtsten blev fremstillet på gården formentlig af mændene, og de ting der er fundet viser et kyndigt håndslag. Man bødskrede kar og tønder i forskellige størrelser, skar skeer og sleve, redskaber til tekstilfremstilling, husgeråd, ja alt hvad der var brug for i husholdningen. Man havde også øje for skønhed og karvede nu og da fine mønstre på genstandene. Blandt fundene er desuden flere skolæste af

En af flere skolæste af træ, der fortæller om fremstilling af det skotøj, vi desværre aldrig fandt rester af.
Foto: Joel Berglund.

træ. Værktøjskassen indeholdt fremfor alt knive og hvæssesten, økse, bor, slagsten, pimpsten til polering og et måleinstrument som passer eller stregmål. Over hele komplekset blev der fundet snittespåner der fortæller, hvordan hænderne aldrig var ledige, men altid var optaget af at tilvirke noget.

Det er dog værd at notere sig, at alting ikke drejede sig om arbejde. Der var også underholdning som forskellige spil. I alle udgravninger er der fundet terninger og spillebrikker til brætspil som f.eks. skak, og Gården under San-

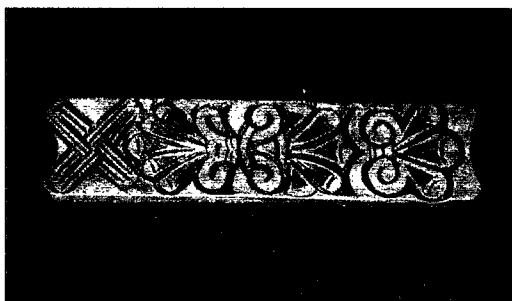
Overraskende var fundet af dette stregmål, der supplerer den kendte værktøjskasse med et præcisionsinstrument. Foto: Joel Berglund.

det er ingen undtagelse i denne henseende.

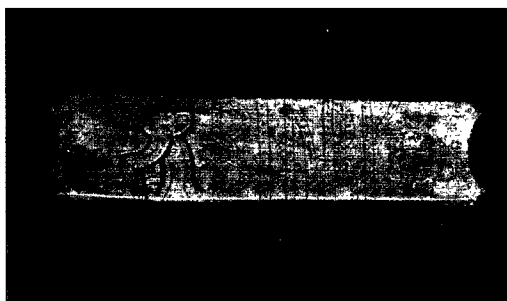
Runeindridsninger på redskaber af træ eller pinde antyder, at nogen kendte til dette alfabet, og selvom budskaberne i regelen ikke gav nogen mening, fortæller det om intellektuel virksomhed, at nogen ville transponere en tanke til fysisk fast form. Det åndelige liv havde en forankring i den romersk katolske kristendom, og den manifesterer sig i indridsninger af kors og enkelte antagelig personlige andagtskors.

Tør man tolke så frit har vi også den ulykkelige kærlighed repræsenteret ved et fint karvet låg til en lille æske, måske en kærestegave, der bærer et aldrig fuldført pigenavn, nemlig Bjørk. Låget, der blev fundet i et staldlag, er måske de fysiske rester af en brudt forlovelse.

Børnenes verden var en afspejling af de voksnes verden så at sige en miniature, idet påklædningen var de voksnes i lille format og legetøjet var små kopier af ting fra den virkelighed, de levede i.

Den ene side af et lille trælåg 15 x 4 centimeter med indridset dyrefigur og pigenavn »Björk« indprikket med de sjældne knuderuner. Foto: Joel Berglund.

Den anden side af låget er forsynet med en karvskåret symmetrisk, stiliseret planteornamentik, der hører hjemme i 1300-tallets gotiske stil. Foto: Joel Berglund.

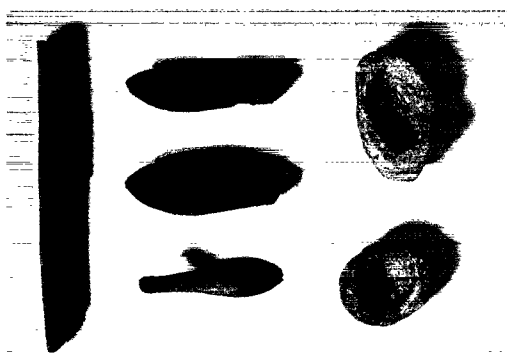
Børnene legede sig ind i de roller, der ventede dem som voksne, og ret gamle var de nok ikke før de deltog i det daglige arbejde.

Menneskene

Vi ved ikke hvor mange mennesker, der samtidig har boet på gården i løbet af tiden, vi ved heller ikke noget om den kønslige fordeling, spredning i alder med videre, men vi ved at nogen havde en højere status i gruppen end andre. Vi ved at en af beboerne hed Bardur, to af dem Thor og at pigen Björk kan have boet på en nabogård. Vi ved også noget om deres påklædning, idet tekstilresterne kan relateres til de berømte dragtfund på kirkegården ved Herjolfsnæs i Sydgrønland, og endelig ved vi fra andre fund lidt om, hvorledes de opfattede sig selv fra indridsninger og små figurer. For det meste ser de ret dystre ud, men et forsigtigt smil kan dog bryde frem. Andre antyder situationer med væbnet konflikt, og at i det mindste nogen var i besiddelse af personligt våbenudstyr, som et fund fra Austmannadalen viser med den eneste action fremstilling

der kendes fra de norrøne fund i Grønland.

Stærkt forenklet fortæller fundene om et liv, der nok ikke har adskilt sig så meget fra livet andre steder i det Nordatlantiske område. Vi ser en økonomisk strategi, der tog afsæt i gårdens forædling af produkterne fra tamdyrene, og hvad man kunne hente hjem fra vildmarken. Vi ser folk der kunne håndtere værktøj og fremstille de nødvendige redskaber, og indenfor denne pragmatisk ramme får vi også et glimt af en

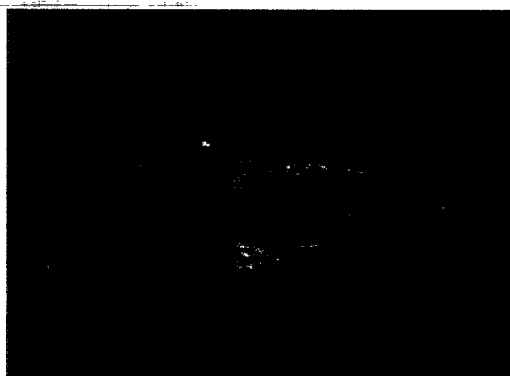

Børnenes legetøj var repræsenteret med fundet af en kniv af træ, 3 fuglemodeller og 2 små beholdere af fedtsten. Foto: Erik Holm.

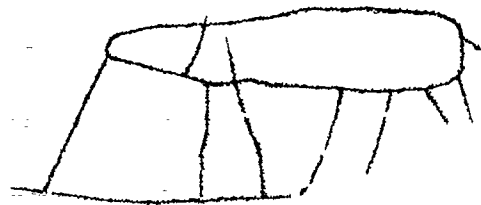
Den eneste menneskefremstilling der blev fundet på Gården under Sandet. Den forestiller nok ikke nogen bestemt person, men den kan være et stykke legetøj, der skulle stå i jorden. Foto: Joel Berglund.

menneskelig dimension. Man havde tid til leg, der var kærlighed til børn, som gav sig udtryk i legetøj, og kammene kan udtrykke forfængelighed. Korsene peger på et åndeligt liv i den romersk-katolske kirkes regie, runerne kendskab til skrivekunsten og på kontakt til mennesker udenfor gården. Endelig kan man se en glæde ved æstetik på de mange brudstykker af ornamenterede genstande vi har fundet.

Fragment af træ fra en ubestemmelig helhed smukt udskåret med planteornamentik i 12-1300-tallets gotiske stil. Foto: Joel Berglund.

Livet var mere end slid for dagen og vejen, der var også plads til de begreber som er svære at stykke sammen i den arkæologiske kontekst, nemlig ånd, kærlighed, sorg og glæde.

Indridsning på en træstump forestillende et ubestemt firbenet dyr stående på og tøjret til jorden. Antagelig udført af et barn og forestillende et af gårdens tamdyr.